

Vieren op zondag

De kracht van een initiërende liturgie

Liturgie als plaats voor geloofsinitiatie

In de liturgie vieren we telkens opnieuw dat we mogen delen in Gods liefde. Puttend uit de Bijbelse verhalen-traditie reikt de liturgie woorden, beelden, houdingen en andere uitdrukkingsvormen aan, waarmee de persoonlijke verbondenheid met de onzichtbare God, de levende Heer Jezus Christus en de heilige Geest opgeroepen en uitgedrukt wordt.

In onze geloofsgroei neemt de liturgie dan ook een belangrijke plaats in: daar immers groeit de hele gemeenschap in geloof. Trouwe kerkgangers, maar ook occasionele bezoekers of gasten kunnen er iets proeven van de kern van ons geloof: de ontmoeting met de levende God. Waar authentiek gevierd wordt, kan Gods Woord het hart van mensen raken!

Dit is meteen de reden waarom de zorg voor een goede liturgie een bijzonder hoofdstukje verdient in deze bijdrage over catechese op zondag. De liturgie 'catechiseert' ons: zonder evenwel zelf catechese te worden, doet ze ons op een heel eigen manier thuishoeren in het geloof. Zelfs zonder uitleg. Hoe de lector leest, hoe de voorganger omspringt met het evangelieboek: alleen dit nog maar verheldert een hele 'uitleg' over hoe in de Schrift Gods Woord tot ons klinkt. Als we samen en met zorg durven buigen voor het altaar wordt het voor nieuwkomers, voor kinderen en ook voor onszelf geloofwaardig dat Christus in ons midden is. Een eenvoudig gebaar, een authentiek ritueel, een met zorg uitgesproken woord kan dus de catechese verduidelijken.

Hierbij enkele elementen die ons kunnen helpen om authentiek te vieren én om tegelijk een gastvrije plek te zijn waar jong en oud thuis mogen komen.

Fundamentele gastvrijheid

'De vreugde voert ons naar dit huis waar 't Woord aan ons geschiedt...' (ZJ754) Zo'n vreugdevolle gastvrijheid mag ook werkelijk de onze zijn als vierende gemeenschap: een wezenlijke grondhouding. Eigenlijk zou elkeen zich in de liturgie mogen welkom weten: kinderen zowel als ouderen, gezinnen, rijk en arm, gezond en ziek, en 'gebroken' mensen in het bijzonder. Vieringen die helemaal toegespitst zijn op één groep ('kindervieringen', 'jongerenvieringen', ...) zijn in die zin eigenlijk met zichzelf in tegenspraak.

Concreet kan deze fundamentele gastvrijheid om te beginnen vertaald worden in een goed **onthaal** (*persoonlijk onthaal door mensen van de parochie*) en een oprecht en hartelijk woord van **welkom** bij het begin van de viering. Indien er bijzondere gelegenheden of bepaalde **groepen** zijn, kunnen deze gerust uitdrukkelijk vermeld worden (*schoolkinderen, families van vormelingen, jokri, jubilarissen...*). Verder kan ook de **sfeer** gastvrijheid uitstralen (*aankleding van de kerk, maar nog meer elementair: de warmte, ...*)

Gastvrijheid betekent ook dat we – ook al zijn ze doorgaans weinig talrijk aanwezig – bijzondere aandacht hebben voor **jonge gezinnen**. De aanwezigheid van **kinderen** bijvoorbeeld, vraagt dat de

gemeenschap tegelijk ook verdraagt dat zij beweeglijker zijn dan volwassenen. T.a.v. de **allerkleinsten** (en hun ouders) getuigt het dan weer van veel sympathie als ze tijdens de viering ook letterlijk hun plaatsje kunnen hebben. Eventueel kan voor hen opvang voorzien worden, maar anderzijds kunnen ze misschien ook in de vierende gemeenschap betrokken zijn (*bv. mand met Bijbelse prentenboeken en kinderbijbels in de kerk of waarom geen 'kleurhoekje' met Bijbelprenten bij het evangelie van de dag?*)

Een **welbegrepen betrokkenheid** van alle actoren (de kerkgangers inclusief) is liturgisch gezien het ideaal, maar bovendien is het een belangrijk element van de gastvrijheid. We zijn immers geen toeschouwers maar deelnemers. Een deelnemende gemeenschap is de beste uitnodiging én verkondiging aan gasten.

'Kom en zie' het is de **gastvrije uitnodiging** die we in alle vrijmoedigheid richten naar alle 'gasten' die op de kerk een beroep doen. Net zoals we vormelingen helpen thuiskomen in de liturgie op zondag en eerste communicanten stap voor stap laten ingroeien, mogen we tegelijk veel ruimer uitnodigen (*trouwers, ouders van dopelingen, nabestaanden van overledenen...*). In die zin blijven uiteraard scholen belangrijke kanalen waarlangs we gastvrij kunnen uitnodigen. En waarom niet bijvoorbeeld n.a.v. de Goede Week de vieringen publiceren in enkele plaatselijke media? De liturgie, als kloppend hart van een geloofsgemeenschap, is niet voorbehouden voor de 'insiders' (zij die er 'ten volle aan toe zijn'), maar heet iedereen welkom!

En tenslotte: de gastvrijheid van de gemeenschap kan ook doorlopen **na de viering**. Een kop koffie of soep, een glas wijn of occasioneel een maaltijd misschien... Het zijn kansen waardoor de gemeenschap de gelegenheid tot gesprek en uitwisseling heeft, kansen om te groeien in geloof. Eventueel, als er geen geschikte locatie in de onmiddellijke nabijheid van de kerk is, kunnen deze ontmoetingen achteraan in de kerk doorgaan. Bij mooi weer is het natuurlijk prettig toeven rond de kerk: op het kerkplein bijvoorbeeld, waar ook een toevallige passant mogelijk kan meegenieten van de gastvrijheid.

Gezinsvriendelijk vieren

Liever dan het frequent opzetten van doelgroepgerichte vieringen, is alle liturgie best gezinsvriendelijk. Maar inderdaad: niet in alle vieringen zijn evenveel (jonge) gezinnen. Onderstaande suggesties, hoewel wellicht meest aangewezen in die vieringen waar we (veel) gezinnen verwachten, zijn in wezen op alle vieringen van toepassing.

'Als je niet wordt als kinderen...' (Mt 18,3)

Niemand zal ontkennen dat liturgie vieren met kinderen erbij een zekere zorg vraagt. Kinderen zijn vele dingen 'nog niet': ze kunnen nog niet zo lang stilzitten, ze begrijpen nog niet alles, ze kunnen zich misschien niet zo goed concentreren... Het mag voor ons de uitnodiging zijn om hen uit te nodigen tot geloof. Maar anderzijds zijn ze heel wat andere dingen 'nog wel': ze zijn nog ontvankelijk, puur en open voor het mysterie, ze kunnen zich nog verwonderen... Dit is dan weer een genadekans en tegelijk voor alle volwassenen de uitnodiging om in die zin te worden als kinderen.

Wat geldt voor kinderen en liturgie, geldt (in meerdere of mindere mate) evenzeer voor volwassenen, voor elke (be)zoeker, voor elke gelovige. Het heeft voor oud en jong met **initiatie** te maken: hoe kunnen we – o.a. doorheen de liturgie – groeien in geloof? Hoe kunnen we kinderen laten ontdekken (maar tegelijk zelf telkens opnieuw ontdekken) dat we in de liturgie de ontmoeting

vieren met God en Jezus Christus? Hoe kunnen we hen helpen om tot gebed te komen (maar tegelijk zelf meer biddende mensen worden)? Hoe kunnen we hen helpen ontdekken dat God ons toespreekt, en dat zij zich tot Hem mogen richten (en tegelijk zelf meer groeien in het mysterie van een God die met ons het leven wil delen)? Anders gezegd: *‘Worden kinderen echt ingevoerd in het mysterie van de liturgie? Een uitweg kan alleen gevonden worden als de liturgie zelf weer uitgangspunt wordt, en niet een pedagogisch model... Dit betekent dat de liturgie niet vertrekt vanuit ontwikkelingsstadia, maar uitgaat van de aanwezige gemeenschap ter plekke, waarin generaties elkaar ontmoeten. Dit sluit geenszins uit dat er in het liturgische aanbod speciale aandacht voor kinderen is.’*¹

Enkele aandachtspunten

(voor kinderen, maar wellicht evenzeer voor volwassenen)

Om te beginnen is de **ritualiteit** van de liturgie zeer essentieel (cf. J. Heschel: *‘La transmission ne se fait pas par les sens, mais par les rites’*). Het klinkt misschien wat onmodern, maar het oude gezegde ‘herhaling is de beste leermeester’ geldt zeker voor de liturgie. Ook kinderen zoeken naar rituelen die hun omgaan met God kunnen structureren. Herkenbaarheid is m.a.w. belangrijk. Een tegenvoorbeeld ter illustratie: hoe initiërend is een eerste communieviering voor de betrokken kinderen als er quasi geen herkenningspunten zijn met wat wekelijks op zondag gevierd wordt?

Nog meer dan volwassenen, worden kinderen vooral betrokken door wat er te zien, te ervaren en te doen is, en niet zozeer door wat er gezegd wordt. Enkele elementen...

Vooreerst iets over de **sfeer** in het algemeen. In een kerk hangt immers een andere sfeer dan in de huiskamer: de ruimte op zich, aankleding, kleuren, geuren, muziek, kaarsen, gewaden, gebaren... De goede zorg voor dergelijke elementen is een niet te onderschatten bijdrage aan de liturgie. Dit valt nog meer op in de sterke tijden, wanneer bepaalde sfeerelementen veranderen: licht dat gedoofd wordt, meer kaarsen (paaskaars), een bijzondere bloemschikking, een ander muzikaal register, de kleuren, geuren, wierook...

Hetzelfde geldt voor de **symbolen** en **(symbool)handelingen**. Heel sprekend is het als de gemeenschap rechtstaat voor het Woord en vreugdevol de alleluia-acclamatie aanheft, bijvoorbeeld. Maar evenzeer de buiging van acoliet of lector, de respectvolle omgang met de gaven, het doorgeven van de vredeswens van de Verrezene of de oprechtheid van de gebeden. Lichaamshoudingen, gebaren, verplaatsingen... stuk voor stuk laten deze handelingen iets proeven van het Mysterie dat we vieren. Een belangrijke spelregel in de liturgie is de overeenstemming van de geest met de stem (Lat. *‘mens concordet voci’*): in de liturgie is namelijk ook het spel van lichaam, stem en zintuiglijkheid ten volle betrokken. Een reden te meer om zeker kinderen een plaatsje te geven waar ze kunnen zien wat er gebeurt. Het spreekt ook voor zich dat de vaste symbolen in een kerk (ook op momenten dat er niet gevierd wordt overigens) de nodige aandacht verdienen (het altaar, ambo, wijvat, kaarsen, bloemen, de doopvont, devotiekapellen of – ruimtes...). In het kerkgebouw is er heel wat dat ons helpt in relatie komen met God. Een catechetisch kerkbezoek af en toe (met kinderen, maar evenzeer met volwassenen) kan deze wereld een beetje helpen ontsluiten.

¹. Jeroen De Wit: ‘De wereld van het kind’, in: *Het kind in het midden*, 2000, p. 22.

In de liturgie zit verder heel wat **beweging**. Verbale beweging, om te beginnen: de woord-antwoord-structuur van de liturgie en de variatie in spreekrichting (God spreekt en God wordt aangesproken, er wordt tot Christus gebeden, de Geest wordt aanroepen, het volk uitgenodigd, het volk bidt...). Maar ook fysiek zit er beweging in de liturgie. Zo zijn er bijvoorbeeld vier **processies** in de eucharistie en elk daarvan leent zich heel goed om ook kinderen te betrekken.

In de *intredeprocessie* wordt de verzamelde gemeenschap ten volle liturgische gemeenschap, beeld van Gods volk. De aanwezige kinderen kunnen, eventueel met een klein kaarsje in de hand, deelnemen aan deze processie.

Tijdens de alleluia-acclamatie kunnen de kinderen eventueel de *processie naar de ambo* doen, vanwaar Gods Woord mag klinken. Zo beelden zij letterlijk de gelovige luisterbereidheid uit van de gemeenschap, die zich eveneens naar de ambo richt.

Bij het klaarmaken van het altaar voor de dienst van de tafel voltrekt zich de *gavenprocessie*. Enkele aanwezige kinderen kunnen dan de gaven aanbrenge.

In de *communieprocessie* ten slotte drukken de aanwezigen hun bereidheid uit om deel te nemen aan het eucharistisch lichaam van Christus én aan het 'lichaam van Christus op aarde', dat de kerk is.

Nog een belangrijke bouwsteen van de liturgie is de **stilte**. Het is een belangrijke grondhouding voor ons geloof. Het gaat hier niet om een lege stilte, maar om de stilte als uitdrukking van een luisterende houding of als vorm van een innerlijk gebedsantwoord. Het is in de stilte dat we in contact komen met Gods Woord. De liturgie is in onze jachtige maatschappij een van de weinige plaatsen waar we dit nog kunnen leren. Dit geldt eveneens voor kinderen. Ook al is het voor hen doorgaans moeilijker om lange tijd stil te zijn: voor hen kan de liturgie hierin een leerschool vormen. Omdat in de liturgie best maar één ding tegelijk gebeurt, is het belangrijk om heel uitdrukkelijk de stilte in te bouwen. Alle uiterlijke activiteiten (spreken, bewegingen...) worden eerst stilgelegd. Bijvoorbeeld: wanneer de voorganger uitnodigt 'laten we bidden...', is het elementair dat er daarna ook effectief een stilte volgt, dat er dan ook even niets te zien is, dat er ruimte voor gebed is. Voor kinderen kan het goed zijn dat de uitnodiging tot stilte hier kort toegelicht wordt (bv. 'We gaan nu bidden. We doen het eerst ieder voor zich in ons hart. Daar kan je God zeggen wat je denkt, wat je wenst, wat je vraagt. Daartoe maken we het nu allemaal heel stil.'). Eventueel kan voor kinderen een kleine gebedssuggestie ook helpen (bv. in de stilte herhalen van een kort dankzinnetje na de communie: 'Ik dank U God, dat Gij mijn vriend zijt en alle mensen graag ziet.').

Tenslotte: laten we niet vergeten dat ook in het samenzijn zelf van de **gemeenschap** iets te proeven valt. Naarmate de gemeenschap ten volle betrokken is bij de liturgie, is zij een bijzonder sterk teken. Als de gemeenschap samen zingt, verdubbelt volgens een oud gezegde deze tekenwaarde.

Verstaanbare liturgie?

Is onze liturgie te moeilijk? Kunnen we niet beter alles hertalen of zelfs herzien zodat kinderen – maar ook moderne mensen van vandaag – zich beter herkennen in het gebeuren van de liturgie? Dit zijn twee pertinente vragen aan de liturgie, die hieronder in twee stapjes uitgediept worden: enerzijds een zekere waarschuwing voor een volledige maakbaarheid van de liturgie en anderzijds een sterk pleidooi voor een levensnabije liturgie.

Een maakbare liturgie?

Het is evident dat het in deze gaat om een **delicate evenwichtsoefening**. In de liturgie is het in de eerste plaats God zelf die handelt: Hij gaat doorheen de liturgie de dialoog met de mens aan. In die zin kan de woorddienst bijvoorbeeld nooit een loutere verzameling zijn van mooie, poëtische, profane teksten die *ik* uitkies omdat ze bij *mijn* gevoelens aansluiten of in *mijn* kraam passen. Het gaat veeleer om iemand die mij wil aanspreken met Zijn Woord.

De maakbaarheid van de liturgie is begrensd. In een poging om tegemoet te komen aan de verzuchtingen van veel jongeren (en moderne mensen in het algemeen) moeten we er voortdurend op bedacht zijn God zelf niet uit de liturgie te halen. Als we overigens alles zouden hertalen zodat, bij wijze van spreken, zelfs het kleinste kind alles snapt, is de kans wellicht groot dat we ontsporen: God blijft per definitie 'mysterie', 'groter dan ons hart' en altijd een stukje 'on-be-grijp-baar'. Denken we maar aan wat Augustinus ooit in een preek zei: 'Als je het begrepen hebt, is het niet God'.

Anderzijds mag dit geen pleidooi maskeren voor een liturgie die boven de hoofden zweeft. Een mogelijke hulp in dit spanningsveld omtrent verstaanbaarheid is deze spelregel: aanpassingen van de liturgie zijn (slechts) relevant als zij tot hulp zijn voor de diepe beleving van de (betekenis van de) liturgie. Anders gezegd (i.v.m. kinderen): *'bij alle aanpassingen moet men zich afvragen of de eigen schikkingen die men treft, voldoen aan wat hier gevraagd wordt. Beantwoordt deze concrete aanpassing (deze tekst, dit lied, deze handeling, dit visueel element,...) ook daadwerkelijk aan het hoofddoel van de bijzondere liturgische vieringen met kinderen, nl. een voorbereiding en hulp te zijn tot een beter verstaan en dieper beleven van de gewone eucharistieviering? Alle aanpassingen zijn dus van liturgisch-pedagogische aard: men wil de kinderen tegemoet treden op hun niveau om ze binnen te leiden in de viering van het geloof. Aanpassingen beogen de brug te slaan naar de gewone viering... Wanneer van aanpassingen niet aanwijsbaar is, dat ze het kind kunnen helpen de gewone eucharistieviering met het Godsvolk beter te verstaan en dieper te beleven, slaan deze wijzigingen en aanpassingen in de liturgie niet de brug naar de eucharistieviering met het volk, maar blazen ze bruggen op of vergroten ze de afstand ertoe.'*²

Een levensnabije liturgie

Uiteraard is een **welbegrepen actieve betrokkenheid** een belangrijke sleutel tot een goede levensnabije liturgie. 'Welbegrepen' omdat het in de eerste plaats gaat over de betrokkenheid van het hart en geenszins wil zeggen dat elk aanwezig kind een aparte taak zou moeten krijgen. 'Levensnabij' wil overigens zeker niet zeggen dat er in de liturgie moet gecatechiseerd (of nog erger: gemoraliseerd) worden. Naast de genoemde elementen van gastvrijheid (die per definitie ook

². Jo Hermans, *Eucharistie vieren met kinderen*, 1987, p. 436-437.

levensnabij is) en de andere bouwstenen en grondhoudingen die reeds klonken, nog enkele suggesties...

Het is een aandachtspunt om de **gebeden** in een (meer) concrete en **eenvoudige taal** te formuleren. Ook voor God hoeven onze woorden en gebeden wellicht geen retorische volzinnen te zijn die in aanmerking komen voor een literatuurprijs. De liturgische boeken (missaal, orden van dienst...) bieden heel wat ruimte tot vrijheid en doen (mits voldoende vertrouwdheid met het wezen van de liturgie) een beroep op een gezonde dosis creativiteit. Bij vele inleidende formules en gebeden worden enkele keuzemogelijkheden voorgesteld. In bepaalde gevallen is het uitdrukkelijk voorzien dat men zich ook 'in andere, gelijkaardige woorden' kan uitdrukken. Wat het *eucharistisch gebed* betreft: er zijn binnen de officiële teksten drie gebeden voorzien die zich bijzonder goed lenen voor liturgie met kinderen en jongeren³. Ook de acclamaties die hierin voorzien zijn, nodigen uit tot participatie van de hele vierende gemeenschap (bv. 'Goede God wij danken U, goede God wij loven U', *eucharistisch gebed X*). Reeds in de *prefatie* overigens kan in de dankzegging heel uitdrukkelijk het leven van kinderen (of bv. aanwezige jubilarissen, bepaalde groepen...) betrokken worden. Een kleine opmerking tussendoor over de gebeden (maar die ook geldt voor de lezingen): voor kinderen ligt op bepaalde momenten het tempo van de viering te hoog. Concreet: als we de kinderen de kans willen geven om het Onze Vader mee te bidden, halveren we best het tempo.

Wat het Woord betreft, is een creatieve omgang met de **lezingen** (zonder deze evenwel weg te gommen) zeker denkbaar. Bepaalde lezingen kunnen bijvoorbeeld verteld in plaats van voorgelezen worden. Let wel: 'vertellen' vraagt een andere aanpak dan 'voorlezen': tempo, toon, pauzes, lichaamstaal... Het zijn allemaal elementen die meespelen. Aanwezige kinderen zitten best zo dicht mogelijk bij de verteller, eventueel in een kring rond de ambo. Of nog: waarom niet eens de voorziene lezing voorlezen uit een (goede) kinderbijbel⁴? Kinderen kunnen, om het belang van de Schriftlezingen te accentueren en meteen hun aandacht te scherpen, eventueel rond de ambo (op een daartoe voorziene mat) uitgenodigd worden. In de *homilie* kan dan weer heel concreet de link gemaakt worden tussen de schriftlezingen en het geloofsleven van de verzamelde gemeenschap. Er is niets op tegen om zich als predikant in enkele paragrafen in het bijzonder tot de aanwezige kinderen te richten (als zij het verstaan, zullen de anderen het immers ook wel begrijpen – omgekeerd niet altijd). De *voorbeden* ten slotte zijn best heel concreet en levensnabij; enkele kunnen door een kind voorgelezen worden.

Actieve betrokkenheid van de hele gemeenschap (kinderen inclusief) gaat over het van harte deelnemen aan de liturgie ('Wij zijn met ons hart bij de Heer'). Maar zoals eerder beschreven, zit in de liturgie ook letterlijk heel wat **actie**. Kinderen kunnen soms meer expliciet uitgenodigd worden, maar zowel bij het actief meebidden als bij het actief meedoen is best iedereen betrokken. Bijvoorbeeld: het is heel sterk als de aanwezige kinderen rond de tafel van de Heer (als beeld voor de hele kerkgemeenschap) het *Onze Vader* bidden. Nog sterker is het als alle gelovigen als teken van verbondenheid hand in hand dit gebed bidden. In verband met het actief meedoen kan iets analoogs gezegd worden over de *vredeswens*. Alle gelovigen wensen elkaar Gods vrede en liefde toe. Voor kinderen is het een extra dankbaar moment om in beweging te komen. Hun spontaniteit doorbreekt bovendien gemakkelijker de afstandelijkheid of onwennigheid die dit ritueel toch nog vaak kenmerkt.

³. Resp. Eucharistisch gebed VIII voor liturgie met kinderen en jongeren I, Eucharistisch gebed IX voor liturgie met kinderen en jongeren II en Eucharistisch gebed X voor liturgie met kinderen en jongeren III.

⁴. Bijvoorbeeld: 'Bijbel voor de jeugd' (2 delen: OT en NT – Averbode), 'Het grote avontuur van God en mens', 'Averbodes jeugdbijbel', 'Averbodes kinderbijbel', 'Kijkbijbel' (4-8 jaar), 'Starbijbel' (NBG), 'En God maakte de mens' (3-8 jaar, 25 verhalen) ...

Over de zang en meer bepaald het belang van de **samenzang** werd hierboven al iets geschreven. Het is een belangrijke factor in het gemeenschapsstichtende karakter van de liturgie. Een goed aanzingkoor (waar eventueel enkele kinderen of jongeren deel van uitmaken) kan in dit opzicht wonderen doen. Het kan daarenboven zeker geen kwaad om af en toe ook eens een liturgisch verantwoord kinderlied in de gewone zondagsviering op te nemen. Integendeel, een gezonde variatie qua liederen komt de samenhang zeker ten goede. Het is niet enkel in de vormsel- of eerste communieviering dat een kinderlied een plaats kan hebben. En omgekeerd: in een vormsel- of eerste communieviering wordt best ook muzikaal voor enige continuïteit met de andere zondagen gezorgd.

Tot slot nog één element: de link met de **huisliturgie**. Zeker in de sterke tijden kan (bijvoorbeeld door middel van een gebeds- of andere kaart) uitgenodigd worden om de parochieliturgie op zondag door te trekken naar het (gebeds)leven van elke dag. Voor kinderen is dit zelfs nog iets eenvoudiger en bovendien een extra motivatie.

Hoogdagen

Op hoogdagen vieren doorgaans meer dan dubbel zoveel mensen de liturgie mee. Met Kerst bijvoorbeeld mogen we rekenen op ongeveer 10 procent van de Vlaamse bevolking⁵. Geen cijfer om euforisch over te worden, maar wel een bijzondere aandacht waard. De hoogdagen (vooral Kerst, Pasen, Pinksteren en Allerheiligen) zijn kansen bij uitstek om ook minder kerkbetrokkenen te onthalen en in contact te brengen met God, met geloof, met de kerkgemeenschap. Een warme uitnodiging aan wie we, bijvoorbeeld in het kader van de initiatiesacramenten (families van dopelingen, eerste communicanten en vormelingen), onthaalden, kan hier zeker op z'n plaats zijn. Zeker op deze sleutelmomenten in het kerkelijk jaar is in de liturgie immers bijzonder sterk te proeven waar het over gaat. Bovenstaande elementen lenen zich m.a.w. perfect om van de hoogdagliturgie nog meer hoogdagen van initiatie voor ieder te maken. Geen pleidooi voor extra toeters of bellen, maar dezelfde oproep tot een degelijke (gastvrije, authentieke, levensnabije) liturgie.

⁵. *Bron: onderzoek KU Leuven, 2008.*

Meer lezen...

- *De dienst van het woord* (Joost De Boever, Diocesane Commissie voor Liturgie) in Kerkplein januari 2011, blz. 22-24.
- *De kracht van rituelen* (Lode Aerts) in 'BinnensteBuiten', blz. 150-159.
- *De liturgie begrijpen* (Paul De Clerck, vert. Joris Geldhof), 2010.
- *Diocesane denkdag: liturgie* (Joris Polfliet) in Kerkplein mei 2010, blz. 19-22.
- *Eucharistie vieren met kinderen* (Jo Hermans), 1987.
- *Geroepen om te vieren. Vademecum voor de liturgie* (Verklaringen van de bisschoppen van België), 2004.
- *Gezinnen in de kerk* (Han Koole) in Kerkplein april 2010, blz. 3-6.
- *Handreikingen voor de opbouw van een gezinsvriendelijk viering* (ccv in het vicariaat Vlaams-Brabant & Mechelen, o.a. te downloaden via www.gezinspastoraal.be – opvoeding en geloofsgezinsvriendelijke liturgie).
- *Het kind in het midden* (red. Gerard Lukken en Jeroen de Wit), 2000.
- *Liturgie...plaats van geloofsinitiatie* (Joris Polfliet) in 'BinnensteBuiten', blz. 139-148.
- *Liturgie als kloppend hart ...* (Joris Polfliet en Karel Van de Voorde, Diocesane Commissie voor Liturgie) in Kerkplein mei 2009, blz. 10-11.
- *Liturgische tips*, zie www.kerknet.be/liturgie.
- *Misdienaarsgids* (red. Jos Bielen e.a), 2007.
- *Nieuwsbrief 1000 seconden* van Kerk&Wereld (zie ook www.bijbelin1000seconden.be)
- *Parochie op zondag* (Dieter Van Belle) in Kerkplein maart 2010, blz. 2-6.
- *Suggesties voor een kindvriendelijke viering*, www.gezinspastoraal.be.
- *Zacheüs. Wegwijs in de liturgie*, tijdschrift voor allen die met de liturgie begaan zijn (ICLZ).